

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТАХРИРИЯТ ҲАЙЪАТИ:

Бош муҳаррир:

проф. **Набиев Д.Х.**

Бош муҳаррир ўринбосари

доц. **Холмирзаев Н.С.**

Масъул котиб

доц. **Жумаев Т.Ж.**

Тахририят ҳайъати аъзолари:

ф.ф.д. Баҳриддинова Б.М.

проф. Бўриев О.Б.

проф. Ёзиев Л.Ё.

проф. Жабборов А.М.

проф. Кучбоев А.Э.

проф. Менглиев Б.Р.

проф. Нормуродов. М.Т.

и.ф.д. Очилов А.О.

акад. Тожибоев К.Ш.

ф.-м.ф.д. Холмуродов А.Э.

проф. Чориев А.Ч.

проф. Чориев С.А.

пед.ф.д. Шодиев Р.Д.

ф.ф.д. Шодмонов Н.Н.

проф. Эркаев А.П.

проф. Эшов Б.Ж.

проф. Эшқобилов Ю.Х.

проф. Қурбонов Ш.Қ.

проф. Ҳакимов Н.Ҳ.

доц. Бердимуродов Э.Т.

доц. Камолов Л.С.

доц. Орипова Н.Х.

доц. Рўзиев Б.Х.

доц. Эшқораева Н.

доц. Ҳамраева Ё.Н.

2021

3(49)

ҚАРДУ ХАБАРЛАРИ

Илмий-назарий, услубий журнал

Муассис: Қарши давлат университети

Журнал Қашқадарё вилояти
Матбуот ва ахборот бошқармаси
томонидан 17.09.2010 йилда
№ 14–061 рақамли гувоҳнома
билан қайта рўйхатдан ўтган.

Мусахҳихлар: Д.Шодмонова
З. Кенжаева
А. Убоженко
Б.Турсунбоев

Саҳифаловчи

Я.Жумаев

Навбатчи

Т.Жумаев

Техник муҳаррир

М.Раҳматов

Журнал 2009 йилда

ташқил этилган

Манзилимиз:

180003, Қарши, Кўчабоғ, 17.

Қарши давлат университети,

Бош бино.

Тел.: (97) 385-33-73, (99) 056-33-14,

факс: 221-00-56;

web-sayt: xabarlar.qarshidu.uz

E-mail: qarduxj@umail.uz

Telegram: t.me/Qardu_xabarlari

Йилига 4 марта

чоп этилади

Адрес редакции:

180003, Қарши, Кучабаг, 17.

Каршинский госуниверситет,

Главный корпус.

Тел.: (97) 385-33-73, (99) 056-33-14,

факс: 221-00-56;

web-sayt: xabarlar.qarshidu.uz

E-mail: qarduxj@umail.uz

Telegram: t.me/Qardu_xabarlari

Жамолов Д.Б. Миллий маданиятнинг шаклланишига таъсир кўрсатувчи омиллар интерпретацияси.....	98
Улугов А.Х. Бағрикенглик маданияти ва унинг Абу Ҳанифа қарашларида намоён бўлиши.....	102
Умарова М. Социально-экономические реформы при правлении Бухарского эмира Шахмурада.....	106
Сатторов М.Д. Табиат ва жамият, улар ўртасидаги ўзаро муносабат шакллари ривожланиш босқичлари.....	109
Раимжанова У. Н. Теории семьи и современные тенденции семейных отношений в обществе.....	112
Чориева Д.И. Талабаларнинг бўш вақтини мазмунли ўтказишда эстетик маданиятини шакллантириш омиллари.....	117
Исақова З.Р. Ирфоний билимлар таснифи.....	122

СИЁСАТШУНОСЛИК

Мардонов Б.М. Ўзбекистонда ёшлар сиёсатининг устувор йўналишлари.....	128
Хуррамов М.К. 1991–2016 йилларда Ўзбекистон-Қозоғистон савдо-иқтисодий ҳамкорлигининг устувор йўналишлари.....	131
Эминова У.К. Роль женщин в развитии аграрного сектора.....	137

ФИЛОЛОГИЯ

Muhammad Humayun Nadim. Afg'onistonda yashovchi o'zbek urug'lari etnonimlarining lisoniy talqini.....	140
Турғунов А. Муаллиф образи: лингвопоэтик талқин.....	144
Раджабова З.И. Ўқув фразеологик луғатда сўз танлаш муаммолари.....	148
Хамраева Ё.Н., Рахматуллаева К.Н. История изучения валентности глаголов в мировой лингвистике.....	156
Исломов И.Х. Ўзбек тили географик терминлари тизимида омонимия ҳодисаси.....	159
Бахриддинова Б.М. Илк ўқув луғатлар – ибтидоий мактаб дарсликларининг юзага келиши.....	164
Тожиева Г.Н. Маънавият тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларининг изоҳли луғатларда тавсифланиши.....	170
Жумаева К. Мирзо шеъритада қўлланган сўзларнинг лексик-семантик муносабатлари тавсифи (синонимия ҳодисаси мисолида).....	174

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ

Хўжакулов А.Э. Педагог-тарбиячи ва оила ҳамкорлигида мактабгача таълим ташкилоти тарбияланувчиларида кадрятли муносабатни шакллантириш йўллари.....	178
Raimberdiyev A. Boshlang'ich ta'lim jarayonida iqtidorli o'quvchilar bilan olib boriladigan ish usullari.....	181
Рахмонова М.Х. Байрамлар мазмундорлигини ошириш методикаси.....	184
Jo'rayeva N.J. Maktab ta'lim sifati tushunchasi va uning mohiyati.....	187
Муратов Б., Каримов Б. К вопросу профессиональной подготовки учителя-словесника.....	191
Эргашева С. Болаларда ижобий характер хислатларини шакллантиришда халқ оғзаки ижоди намуналарнинг роли.....	194

сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори / Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.08.2018 й., 07/18/3907/1706-сон

4. Конституция ва қонун устуворлиги – ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг энг муҳим мезонидир. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинган-нинг 27 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси.

Наируза фалс.ф.д. С.Чориев тавсия этган

ИРФОНИЙ БИЛИМЛАР ТАСНИФИ

Исақова З.Р. (НамДУ)

Аннотация. Мақола тасаввуф таълимотининг таркибий қисми бўлган ирфоний билимлар таснифига бағишланган бўлиб, улар қалб, фаросат, илҳом, кашф, басират орқали очиб берилган: қалб инсоннинг тасаввур олами, тахаййули, ҳис-туйғулари, тазаккури, фикратини қамраб олса, фаросат ўзгаларнинг кўнглидагини билиб олиш кўзи очиклик, фаҳм нури орқали кашф ғайбий сирларнинг очирилишидир. илҳом кўнглига нур бўлиб қуйиладиган билим бўлиб, Ҳақ ва ҳақиқат, илоҳий ишқ, пок ахлоқ, комиллик ҳақидаги эзгу ғоялар илҳом таъсирида ирфоний моҳият касб этган. Кашф илоҳий моҳиятни билиш, инсон ва илоҳий моҳият ўртасидаги “парда”ларнинг кўтарилиши бўлса, басират қалб кўзининг очирилиши, ботиний равшанлашувни аниқлашдир.

Таянч сўзлар: *ирфон, ориф, илм, маърифат, ҳикмат, қалб, фаросат, илҳом, кашф, басират, тасниф.*

Аннотация. Статья посвящена классификации эпистемологического знания, которое является неотъемлемой частью суфийских учений и раскрывается через сердце, интеллект, вдохновение, открытие, прозрение: открытие через свет понимания это открытие невидимых тайн. Вдохновение это знание, которое изливается в сердце как свет, а благородные идеи истины и Божественной любви, чистой нравственности и совершенства приобрели эпистемологическую сущность под влиянием вдохновения. Открытие это познание Божественной сущности, снятие “завесы” между человеком и божественной сущностью и открытие глаза прозрения, внутреннего просветления.

Ключевые слова: *знание, мудрость, знание, просветление, мудрость, сердце, интеллект, вдохновение, открытие, озарение, классификация.*

Annotation. The article is devoted to the classification of epistemological knowledge, which is an integral part of Sufi teachings and is revealed through the heart, intellect, inspiration, discovery, insight: discovery through the light of understanding is the discovery of invisible secrets. Inspiration is knowledge that pours out in the heart like light, and the noble ideas of truth and Divine love, pure morality and perfection acquired an epistemological essence under the influence of inspiration. Opening is the knowledge of the Divine essence, the removal of the “veil” between man and the divine essence and the opening of the eye of insight, inner enlightenment.

Key words: *knowledge, wisdom, enlightenment, wisdom, heart, intellect, inspiration, discovery, insight, classification.*

Ирфоний билиш парадигмаси ҳол мақомидаги орифнинг табиати ҳақидаги қарашларни ўзгартиришни талаб этади. Чунки орифнинг ҳақиқат йўлидаги “инсайт” ҳолати ва эришган маънавий даражаси ғайбий билиш ёки “қалб кўзи” орқали билишдир. Ғарб олимларининг тадқиқотларида ирфонга доир билимлар “мистицизм” деб тор доирада талқин этилиб, турлича маъно ва шаклда чалқаш ифода этилиши ирфоний билимлар таснифини тўлиқ белгилашни тақозо этади.

X-XIII асрларда яшаган мутасаввифларнинг ирфоний-фалсафий қарашлари қўлёзма асарларда баён этилган. Мутафаккирларнинг ижоди, таълимотларининг айрим жиҳатлари соҳа олимлари томонидан тадқиқ этилган бўлиб, тасаввуф таълимотининг мазмун-моҳияти, ирфоний билимлар ривожининг ўзига хос жиҳатлари, набийлик ва валийлик парадигмаси масалаларини ёритишда шарқшунос олимларнинг фундаментал тадқиқотлари, жумладан, Э.Бертельс [1], А.Кныш [2], М.Массигнон [3.], Ж.С.Тримингэм [4]нинг монографиялари муҳим методологик асос бўлди.

Хорижий мутахассис олимлар томонидан тасаввуфнинг фалсафий жиҳатлари, ирфоний билимлар ривожининг генезиси тариқат, ҳол, мақомот ҳақида М.Степанянц [5], А.Арберри [6], А.Афлокий [7], У.Турар [8], А.Зарринкўб [9] каби олимлар томонидан олиб борилган монографик тадқиқотлар маълум даражада мавзу доирасидаги ирфоний билиш гносеологияси тадқиқига доир муаммоларни очиб беришда муҳимдир.

МДХ мамлакатлари олимлари А.Кньш [10.], М.Мухаммедходжаев [11], А.Смирнов [12], Е.Фролова [13.], А.Хисматулин [14] тадқиқотларида тасаввуфнинг фалсафий-ирфоний таҳлили, жумладан, тасаввуф онтологияси, гносеологияси, комил инсон ғоялари турли аспектда таҳлил этилган. АХисматулин Абу Ҳомид Ғазолийнинг асарларини таржима қилиб, шарҳ ва изоҳлар билан бойитган [15].

Ирфоний билимлар таснифига қадар Шайх Колободий “ат-Таъарруф”да ирфон асосларини бирма-бир келтирган бўлса, Юсуф Хос Ҳожиб “Қутадғу билиг”да ирфоний билиш усулларини Ўзгурмиш ва Ўгдулмиш суҳбати орқали баён қилган. Хожа Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний, Шайх Фаридуддин Аттор, Мавлоно Жалолиддин Румий, Шайх Маҳмуд Шабустарий ирфон фалсафасини бадий тасвирлаган бўлсалар, Шайх Азизиддин Насафий ва Шайх Нажмиддин Кубро ирфоний билиш назариясини илмий асослаганлар. Носириддин Рабғузӣй, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий ирфон аҳли (ориф) ҳаётидаги нозик нуқталарни насрий ифодалашган.

Орифнинг мақсади “Ал-Ҳақ ал-Аввал (Аллоҳ)га интилиш ва ирфон ҳақидаги илмдан бошқа ҳеч нарсани афзал кўрмаслик. Бунда орифнинг икки ҳолати унинг юксак камолотидан дарак беради, бири унинг руҳи билан боғлиқ мукамалликка интилиш (ирода) бўлса, иккинчиси унинг руҳи ва танасига тегишли бўлиб, бўйсунуш (такаббуд) сифатида тавсифланади [16.45.].

Айрим тадқиқотларда ирфоний билимлар релятив (нисбий, шартли) икки турга ажратилган: биринчиси назарий ирфоний билимлар, иккинчиси амалий ирфон тасаввуфий турмуш тарзи [17.23.]. Фикримизча, ирфон шундай илмки, назарий билимлар илоҳий моҳиятни билишда восита бўлиши мумкин, аммо назарий билимлар “қалб сирри”ни ечиб бера олмайди. Ирфоний билимларни назарий жиҳатдан тўла-тўқис тизимга солиш “илоҳий илм соҳиби бўлди”, дегани эмас. Ирфон Аллоҳни қалб кўзи билан мушоҳада этишдир. Ориф қалб кўзи орқали Аллоҳнинг борлигини ҳис этади, Аллоҳнинг буюклиги ва қудрати, абадийлиги, дил чироғини ёритувчи ҳам, фикрат сабоғини берувчи ҳам, икки жаҳонни фазли билан равшан этган ҳам, икки дунёни “коф” ва “нун”дан пайдо қилган ҳам, қудрат қалами билан лавҳи адамда суврат чизган ҳам, жами махлуқот, инсон, унинг ақли, қалби ва руҳини гўзал яратган ҳам Аллоҳ эканини чуқур англайди. Ориф бу оламдаги барча воқеа-ҳодисалар, синоатда Яратувчининг аломатларини кўради, танийди. Аллоҳни қалб билан англаш мазмунидан ирфоний билимлар вужудга келади. Бу маърифат аҳли, ориф ва валий зотларнинг Аллоҳни қанчалик англаш даражаси ҳамда руҳоний мақомлари акс этган маноқиб, таъкира, бадиҳа, талқин, ҳикоят, ривоят, одоб, дурдона асарлардир. Буларнинг барчаси орифнинг қалб кўзи орқали англаган ҳақиқати, ирфоний билимларнинг сўз орқали интерпретациясидир.

Шайх Боязид Бистомий ирфоний билимларни Аллоҳ исмлари билан боғлаб тушунтирган: “Аллоҳнинг “Зоҳир” исми валийнинг “завоҳир ва ажойиб” (ошкора ва ғайриоддий)га, Аллоҳнинг “Ботин” исми валийнинг “анвор ва асрор” (нур ва сирлар)га нигорон бўлиши, Аллоҳнинг “Аввал” исми валийнинг “сабқат” (илгариллик, динамика)га, Аллоҳнинг “Охир” исми валийнинг “мустақбала” (истиқбол)га боғлиқ бўлади” [18.39.].

Қалб билан кўра олинадиган барча ҳодисалар (илҳом, кашф, туш ва ҳаказо) орифнинг Ер юзининг ахборот ва энергия соҳаси билан ўзаро таъсири натижасидир. Ўзаро таъсир даражаси қанча юқори бўлса, орифнинг қалб кўзи ҳам шу даражада “порлайди” [19.99.].

Ирфоний билимлар классификацияси қуйидаги тартибда белгиланди:

Ирфоний билимлар классификацияси				
Қалб (кўнгил)	Фаросат	Илҳом	Кашф	Басират
тасаввур	фитрат	тажаллий	хавотир	Рўё
тахаййул	фаҳм	завқ	аъён	мушоҳада
ички ҳис-туйғу	идрок	шавқ	беҳудлик	“ич”дан
тазаккур	тааммул	жазба	назар	кўриш
фикрат	ибрат	файз	сирр	қалб кўзи
зикр	заковат	ҳикмат	ғайб	ички
ҳол	тафаккур	каромат	кайфият	сезгирлик

Қалб. Қалб инсонни инсон қилувчи моҳиятдирки, инсонни ақлий, руҳий-маънавий ҳаётига тириклик бахш этади. Қалбнинг моддий кўриниши “юррак” дейилади. Шайх Сарий Сақатий қалбни уч тоифага ажратган: тоғсимон (ҳеч ким қимирлата олмайди), дарахтсимон (илдизи маҳкам, фақат шамолда тебранади), патсимон (шамол уни хоҳлаган томонга учуриб кета олади) [20.23.].

Қалб нурга эга бўлгани учун унга “қалб” деб ном берилган. Қалб ирфоний билишнинг асоси бўлиб, инсоннинг тасаввур олами, тахаййули, ҳис-туйғулари, тазаққури ва фикрати, зикри, ҳолини қамраб олган. Улар жунбуш (“ишқ”)га келиши натижасида инсонда билиш ва кашфиёт учун имконият пайдо бўлади: “кўнгил орифни Мутлақ борлик (универсум) ва оламни англаш сирлари билан таништиради” [21.284.]. Шу сабабли ориф қалбни “пок ва бир бутун ҳолда” деб идрок этади, майда-чуйда ташвишлар ва меъеридан ортик дабдаба, нафс хасталиги кўнгилни ўлдиради [22.391.]. Ўлик “кўнгил”да ҳис-туйғу жунбушга келмайди. Инсон биологик нуктаи назардан тирик, аммо қобилияти ва идроки нуктаи назаридан ўлик бўлиши мумкин. На мантиқ, на фалсафа унинг ана шу қобилиятга эга бўлиши учун ёрдам бера олмайди.

Қалб поклигининг энг юқори даражаси “Ҳақ” ва “мен” (объект ва субъект) ўртасидаги муносабатни англаш идрокнинг йўқлиги билан белгиланади, яъни ориф бутун дунёни Аллоҳнинг ўзида, уни ўраб турган барча нарсаларда сочилган ҳолда қабул қилади. Бу даража “фано”, яъни ўзликда йўқ бўлиш, дифференциация (парчаланиш)дир.

Кашф. Тафаккур қилиш, кашф йўли билан билиш, ғайбий сирларнинг очилишидир. Аллоҳ Расулининг мўъжизаси, авлиёнинг каромати ҳам Аллоҳнинг хазинаси бўлган кўнгилнинг ажойиботи ва саховатидир [21.64.] ки, орифнинг ўзгалар фикрини ўқиш ва фикран бошқаларга таъсир кўрсатиш, кўз ва нафас орқали ўзгаларга таъсир (энергия) ўтказиш хислати ғайб оламнинг “муҷдаси” (хушхабар)дир. Ирфоний билиш марказида фақат танланган зотлар (ориф)га тегишли бўлган “кашф” истилоҳи туради. Кашф мушоҳада, мукошафа, лавоқиҳ, маърифат, нурланиш, ишрок, завқ, таҳқиқ каби тасаввуфий-ирфоний истилоҳлар билан теран англашилади.

Тасаввуф адабиётларида кашф истилоҳи илоҳий моҳиятни билиш, инсон ва илоҳий моҳият ўртасидаги “парда”ларнинг кўтарилиши маъносида қўлланилган. Кашф ҳақида Қуръоннинг Қоф сураси, 22-ояти, Ҳадид сураси 8-оятларида келтирилган оятлар шарҳига кўра, орифнинг кўзидан “жаҳолат парда”лари кўтарилганида борлиқнинг сирлари (ҳеч бир воситасиз) кашф бўлади. Уни мантикий тафаккур ёки ақл-идрок ёки сакрал (муқаддас) китобларни ўқиш, ўрганиш билан англаб бўлмайди. Кашф орқали ориф таҳсилый билимга эҳтиёж сезмайди, аксинча, Илоҳий моҳиятга тўғридан-тўғри боғланиш йўлига эга бўлади. Билишнинг олий даражасини нурга қиёслаш мумкинки, бу нур орқали Аллоҳ хоҳлаган бандасининг қалбини мунаввар этади. “Тажалли” кашф истилоҳининг синоними бўлиб, Абулқосим Қушайрий кашфни “Аллоҳ ҳузурда бўлиш” [22.284.] деб таърифлаган. Боязид Бистомий назарида ориф маърифат юқини софлигича сақлай оладиган бандадирки, “Аллоҳ авлиё қалбига илм нуруни сочади” [20.29.]. Таҳсилый билим билан илоҳий нурга эришиб, нарсаларнинг асл моҳияти, махсус “дастурланган” ва “шифрланган” борлиқ сирини билиб бўлмайди.

Фаросат ботиний сезги, ҳис, ғайбий маъноларни билиш. Ҳадисда “Мўминнинг фаросатидан кўркинг, чунки у Аллоҳнинг нури билан назар солади” дейилганки, борлиқдаги нарсаларнинг барчаси илоҳий нур мазҳаридир. Фаросатнинг “фаросати ақлия”, “фаросати кашфия” ва “фаросати илоҳия” даражалари бор [23.12.]. Фаросат фитрат, фаҳм, идрок, тааммул, заковат, ибратни қамраб олгани учун тафаккурда хато ёки янглишлик бўлмайди. Фаросат аҳли мартабаси тўрт рунга ажратилади:

1. Иймон (мўминлар ҳоли) мартабаси дарахтнинг барги мисолидир.
2. Валоят (валийлар ва орифлар ҳоли), эҳсон мартабаси. Бу дарахт меваси кабидир.
3. “Ахвас ул-хос” (набийлар ҳоли) мартабаси меванинг айнан Ўзидир.
4. “Хулосаи ахвас” (расул, пайғамбар ҳоли) мартабаси Ўзининг Ўзидир.

Фаросатнинг биринчи ва иккинчи мартабаси касбий бўлиб, риёзат, жаҳд ва ғайрат билан қўлга киритилади. Кейинги иккита мартаба “ваҳбий” (берилган, бағишланган, ато этилган), яъни Аллоҳнинг лутфидир. Аллоҳ маърифат даргоҳидан пайғамбарлар ва мажзубларнинг қалби ва руҳига ҳеч бир васила билан эришиб бўлмайдиган “ваҳбий” илми юборади ва улар бу илм ташқи сабабсиз эгалланади. Зоҳири ва ботини бир бўлган инсоннинг фаросати хато қилмайдик, фаросат инсоннинг ички ҳис-туйғулари маҳсули” [24.34.] деб баҳоланади.

Басират “ич”дан кўриш, феноменал сезгирлик салоҳияти бўлиб, басиратнинг “ақл-идрок”, “заковат”, “тажриба”, “ҳужжат”, “ибрат”, “рўё”, “мушоҳада”, “ибсор”, “лико”, “назар”, “муъайяна” каби синонимлари бор.

X-XIII асрлар ирфоний билимлар ривожида бу истилоҳнинг моҳияти чуқурлашиб, “қалб кўзи”, “ботиний нигоҳ” деб номланган. Қуръонда “Аллоҳ мушоҳадаси учун Сизга Роббингиздан кўнгил кўзлари (басар) келмишдир. Ким шу кўзлар ила кўрса ўзига фойда, ким кўр бўлса, ўзига зиён [25.3.] дейилган. Бу оятдан илҳом олган Абу Ҳомид Ғаззолий басиратнинг дунёвий эҳтиросдан покланган ва сайқалланган, илоҳий дунё билан боғланидиган “қалб кўзи” эканини эътироф этган ва инсоннинг зоҳирий кўзига муқобил ботиний кўзни “басират” деб атаган: “ақлдан нарида ўзга бир давра бордурки, унда бошқа бир кўз, яъни басират очилур. Басират ила инсон ғайбни кўрур, воқе бўлажак синоат, ақл англашга ожиз бўлган айрим ҳодисаларни англай олу” [26.187.].

“Рисолаи Кушайрий”да “Аслида басират ва нур дейилмиш нарсаси маърифатдир. Аллоҳ Расулининг “Мўмин Оллоҳ нури ила назар айлар” ҳадиси худди шу маънода англашилиши керак” [23.127.] деган қараш илгари сурилган бўлса, Ибн Арабий басиратни “нафси нотика билан руҳ орасида жой олган нуроний жавҳар” [27.50.] деб таърифлаган. Кўнгил кўзи, басират (ботиний нигоҳ) очилиши учун кўнгил ҳар қандай боғланишдан пок, соф бўлиши талаб этиладики, натижада ғайб сирлари ошкор бўлади.

Аллоҳни басират, яъни қалб кўзи билан кўришни ёқлаган орифларга Аллоҳни кўришнинг йўллари (оддий кўз билан ёки қалб кўзи билан), Аллоҳнинг намоеън бўлиш шакли (инсон ёки нур шаклида), Аллоҳни кўриш манзили ва вақти (туш, уйғоқлик, жон бериш вақтида, жаннатда кўриш) каби жиддий ва ҳаттоки куфр тамғасини босишга олиб келадиган кескин саволлар берилди. Бу каби масалаларга аста-секинлик билан ойдинлик киритилиб, басират атамаси бир неча маънолар (жисмоний – кўз, руҳий – қалб кўзи)да истифода этиладиган бўлди.

Илҳом. Аллоҳ томонидан берилган завқ-шавқ, илоҳий билим, ҳикмат, кашф-каромат, кўнгилга бирор нарсани солишда акс этган ладуний илм. Илҳом Қуръонда “... ва Аллоҳ одамга барча нарсаларнинг исмларини ўргатди” [25.31.] ояти ишорат этган азалий, кўнгилга нур бўлиб қуйиладиган билимдир. Ориф фасоҳат ва илҳом орқали илоҳий маърифат ҳақиқатига эришади. Билимлар уч формат (ўлчам)да таҳлил қилинади: Аллоҳни таниш илми, Аллоҳ билан робита (боғланиш) илми ва ладуний (илоҳий) илм [28.6.].

Аллоҳни таниш илми орқали бажарилиши шарт бўлган шариат қонун-қоидалари билинса, илоҳий илм (маърифат)га шариат аҳкомисиз эришиб бўлмайди. Шариат илмига манзилма-манзил, даражама-даража эришиш мумкин [29.19.]. Абу Ҳомид Ғаззолий “Илми ладунӣ” рисоласида батафсил ёритган. Илоҳий илмнинг ҳақиқати ва унга эришишнинг усуллари шуки, илоҳий илм Қуръонда нафс билан (У яратиб) тиклаган зотлар (инсонлар)

билан (қасам) [25.7.] дейилганки, инсон яратилганидан сўнг руҳга илоҳий нур бўлиб сингади. Бу ёрқинлик ва тажассум уч усул орқали бўлади. Биринчидан, илм олиш ва ундан максимал даражада фойдаланиш орқали. Иккинчидан, тақводорлик ва ҳалоллик, мужоҳада, ўз-ўзини тафтиш қилиш, Аллоҳ Расулининг Ҳақ йўлини мустаҳкам ушлаш орқали. Учинчидан, тафаккур қилиш билан. Руҳ билимдаги тақводорликни англаши ва ўрганиши азобларини бошидан кечириши билан у билан боғлиқ бўлган ҳамма нарсани ҳисобга олган ҳолда ўз билимларини акс эттиришни бошлайди. Мушоҳид (тафаккур қилувчи) донишмандлик йўлини танлаб ўзи ўзи учун йўл бошловчи бўлади. Унинг қалбида илоҳий оламга тўйнуқ очилади, бу орқали ҳикмат ва мукамалликка эришади. Илоҳий нурга эришмаган инсон илми ладунийга эриша олмайди [15.192-193.].

Ладуний илм-маърифат Аллоҳнинг Ўзи танлаган пайғамбарлари ва азиз зотларига атосидир [30.5.]. Ладуний илм шундай илмки, маърифатга етиш илми авлиёлик куёши Ҳазрати Хизрда мужассамдир. Инсон табиати ва нафси ва унга оид нарсани фикрдан чиқариб ташлаши, далилий тафаккурдан воз кечиши, қалбини бўшатиши натижасида мушоҳада ва ботиний нигоҳ билан кўргандан кейин у нарсаларнинг кераги йўқлигини англайди.

Шайх Шиблийга “ладуний илм”лар эшиклари очилиб, Аллоҳни қалб кўзи билан танигандан кейин китобларга эҳтиёжи қолмаган. Абу Ҳомид Ғаззолий, Шайх Абдулқодир Гийлоний, Шайх Нажмиддин Кубро, Мавлоно Жалолиддин Румий, Юнус Эмро зоҳирий илм сирларини мукамал ўрганиб, сўнг илоҳий сир-асрор ва Аллоҳга олиб борадиган илмдан насибадор бўлганлар. Ладун илми (вахий, муножот, илҳом, фаросат, жазб, риёзат) “курд бўлиб ухладиму араб бўлиб уйғондим” [31.113.] тенденциясига мос келади. Бунинг изоҳи “Насойим ул-муҳаббат”да мухтасар баён этилган: Абу Абдуллоҳ Бобуний курд миллатига мансуб бўлиб, Шерозга илм талаб қилиб келган. Унга валоятга эришиш учун оёғингни шифтга ип билан боғлаб, тонгга қадар “кўзбураҳ усфураҳ” (кашнич чумчуқ) деб зикр қилсанг, илм йўллари очилади. деб масҳара қилишади. У бу ишларни пок ният, сидқ ва ҳусни одоб билан адо этган. Тонг отгач, кўнглида ладун илмлари эшиги очилиб, араб тилида равон сўзлаш билан бирга, ҳар қандай мушкул масалани фаросат билан ечиб бера оладиган ориф даражасига етган.

Ирфоний билимлар онг билан англаб бўлмайдиган (онгдан ташқари) онгсизликнинг энг чуқур қатламларига бориб тақалади. Ирфоний билимларни классификация (таснифлаш) қилишда онгнинг фазовий ўзгариш (қотиб қолиш, тўхташ, бир нуктага қадалиш)даги ҳолатини эътиборга олинади. Бу ҳолат уч босқичда амалга оширилади:

а) ирфоний билишгача бўлган босқич: маънавий-ахлоқий камолот, дунё матоҳларидан холилик, онгнинг ҳар қандай “сикуви” (қоида, қонун, структура, шарт, стереотип)дан халос бўлиш, маънавий-руҳий ҳолатга эришиш, яъни трансценденталлик (онг билан ишлашнинг катъий илмий усули) [32.28.];

б) ирфон (ҳол мақоми) босқичи: “ғарқ бўлиш”, “мен”ликда ўлиб, Ҳақ “мен”лигида тирилиш (янгича тафаккур), илоҳий ҳақиқат (ирфон)дан насибадор бўлиш, Аллоҳга яқинлашиш (васл);

в) ирфоний билишдан сўнгги босқич, “кулл” ва “жузъ” муносабати, узлат (ёлғизлик)га чекиниш, ирфон соҳиби бўлиш, аввалги ҳолига маънавий юксалган ҳолда қайтиш, комиллик. Бу босқичда илоҳий моҳият кашф этилади, яъни ориф қалби билан Аллоҳ ҳақиқатини англайди.

Ладуний илмга оддий воситалар (ақлий тафаккур, мантикий фикрлаш) билан эришиб бўлмайди. “Ладуний илм” кашф ва илҳом воситасида, маънавий таълим йўли билан ўзлаштирилади. Глобаллашув даври хусусияти ва фуқаролик жамиятининг ижтимоий эҳтиёжларидан келиб чиқиб, Фанлар академиясида илоҳиёт бўлими ва олий таълим тизимида илоҳиёт факультетини шакллантириш ва “Ирфон фалсафаси” бўйича махсус курслар ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бертельс Е. Суфизм и суфийская литература. – М.: Наука, 1965.
2. Кныш А.Д. Суфизм // Ислам. Историографические очерки. Под общей редакцией М.С.Прозорова. – М.: 1991; Унинг ўзи: Мусулманский мистицизм. – М.: Наука, 1992.
3. Massignon. Essai sur les origins du lexique technique de la mistiks of Islam. – London, 1914.
4. Тримингэм Дж.С. Суфийские ордены в Исламе / Пер. с английского А.Ставиской. Под ред. и с пред. О.Ф.Акимушкина. – М.: Наука, 1989.
5. Степанянц М. Философские аспекты суфизма. – М.: Наука, 1987.
6. Arberry A. Arberry of Katalogie of the arabik MSS in th litrariy of th India Office 2 / Sufism and ethcs. 1936. p. 97-98.
7. Ахмад Афлокий. Манокиб ул-орифин.Ж.1. – Истанбул, 1989.
8. Усмон Турар. Тасаввуф тарихи. Таржимон Нодирхон Ҳасан / Сўзбоши муал. ва масъул мух. С.Рафиъдин. – Т.: Истиклол, 1999.
9. Зарринқўб А. Жўстўжу дар тасаввуфи Ирфон. – Душанбе: Ирфон, 1992.
10. Кныш А.Д. Мусулманский мистицизм. – М.: Диля, 2004.
11. Мухаммедходжаев А. Гносеология суфизма. – Душанбе.: Дониш, 1990.
12. Смирнов А.В. Три решения проблемы трансцендентности и имманентности божественной сущности в философии Ибн Араби. Рационалистическая традиция и современность. Ближний и Средний Восток. – М.: 1990. – Б. 15.
13. Фролова Е.А. Проблемы веры и знания в арабской философии. – М.: 1983.
14. Хисматуллин А.А. Суфизм. Издательский Дом Азбука-классика; Петербургское Востоковедение, 2008.
15. Абу Ҳомид Ғаззолий. Илми ладуни / Хисматуллин А.А. Суфизм. Издательский Дом Азбука-классика. – Петербургское Востоковедение, 2008. – С. 156-189, 192-193.
16. Ибн Сина. Указания и напоминания [Раздел по метафизике]. Часть пятая / Перевод с арабского, предисловие и комментарии Т.Ибрагима и Н.В.Ефремовой. – М.: Orientalistica, 2019. – С. 45.
17. Биринджкар Р. Знакомство с исламскими науками: калам, фалсафа, ирфан: в 3 ч / Пер. с перс. С. Ходжаниёзова, предисл., коммент. и общ. ред. И.А. Таировой. – М.: Садр, 2014. – С. 23.
18. Фаридиддин Аттор. Тазкират ул-авлиё (Авлиёлар китоби) / Мирзо Кенжабек таржимаси. – Т.: ЎзМЭ, 1997. – С. 38.
19. Тихоплав В. Начало начал. – М.: Астрель, Санкт-Петербург, Весь, 2005. – С. 99.
20. Имом Абу Абдурахмон ас-Суллами. Табақоти суфиййа / Таржима, нашрга тайёрловчи ва муқад. муал. М.Нуриддинов. – Т.: Фан, 2004. – С. 23–29.
21. Комилов Н. Тасаввуф. – Т.: Movarounnahr – O‘zbekiston, 2009. – Б. 64, 284.
22. Али ибн Усман аль-Джуллаби аль-Худжвири. Раскрытие скрытого за завесой для сведущих в тайнах сердец. (Кашф аль-махжуб ли арбаб аль-кулуб) / Пер. с английского А.Орлова. Издание первое. – М.: Единство, 2004. – Б. 391.
23. Абдулкарим Кушайри. Рисаля Кушайри. – Дергях: Дергях йайыны, 1999. – Б. 12, 127.
24. Тибодо Л. Врожденная интуиция. Пер с англ. Серия: Ваша тайна. – М.: Рипол-Классик. 2007. – Б. 34.
25. Куръони Карим маъноларининг таржима ва тафсири. Зумар сураси, 3-оят. Ол-и Имрон сураси, 31-оят. 6-бет, Шамс сураси, 7-оят.
26. Абу Ҳомид Ғаззолий. Ихёу улум ид-дин. Муҳаббат, шавк, унс ва ризо китоби. – Б. 187.
27. Ибн Араби. Геммы мудрости (Фусус ал-ҳикам) / Степанянц М.Т. Философские аспекты суфизма. Перевод А.В.Смирнова. – М.: Наука, 1987. – С. 59.
28. Насыров И. Основания исламского мистицизма (генезис и эволюция). – М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 6.
29. Абу Али ибн Сина. Избранные произведения. Т. I. – Душанбе.: Ирфон, 1980. – С. 19.
30. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али ибн Ҳасан ибн Башар ал-Ҳаким ат-Термизий. Хатм ул-авлиё / Шайх Абдулворис Муҳаммад Али Байзун нашрга тайёрлаган. – Байрут.: Дор ул-кутуб ал-илмийа, 1999. – Б. 5.
31. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат мин шамойим ул-футувват. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма жилдлик. 17-жилд / Нашрга тайёрловчилар: С.Ғаниева, М.Мирзааҳмедова. Арабча ва форсча матнларни таржима қилиб, нашрга тайёрловчи ва масъул мух. С.Рафиддинов. – Т.: Фан, 2001. – 113 б.
32. Али Заде А. Границы науки: о возможности альтернативных моделей познания. – М.: 1991. – С. 28.

Нашрга фалс.ф.д. С.Чориев тавсия этган